

УДК 94(477.8)

Лариса КАПТАН

Мукачівський державний університет

Олег МАЛЯРЧУК

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

«КАТАКОМБНИЙ» ПЕРІОД ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ЗАКАРПАТТЯ: «НОВОПРАВОСЛАВНІ» І «СТАРОПРАВОСЛАВНІ»

У статті проаналізовано форми опору священнослужителів і віруючих Греко-Католицької Церкви Закарпаття партійно-радянській тоталітарній системі, а також антирелігійну роботу органів влади. Виокремлено закономірності й особливості релігійної ситуації в краї. Греко-Католицька Церква продовжувала існувати навіть у найнесприятливіші сталінські часи і залишалася духовною твердинею віруючих. Ціла низка відповідних постанов методами жорсткого контролю та регламентації діяльності зареєстрованих церковних громад і священників безрезультатно намагалася витіснити її із суспільного життя.

***Ключові слова:** Закарпаття, релігія, партійно-радянська влада, священники, віруючі, звичаї та обряди.*

З опануванням у 1944 р. Закарпаття Червоною армією – з огляду на нещодавню зміну конфесійної політики в СРСР (прагматична підтримка Й. В. Сталіним з осені 1943 р. Русской Православної Церкви – РПЦ) існування Греко-Католицької Церкви опинилося під загрозою. Серед звинувачень, які висувалися радянськими репресивними органами на адресу священнослужителів Греко-Католицької Церкви (ГКЦ), переважало інкримінування «антирадянської політичної діяльності» за часів Чехо-Словаччини чи Угорщини, участі у політичних партіях різного спрямування, підтримки адміністрації А. Волошина чи навіть зміцнення греко-католицизму. Зазнавали репресій й рядові віруючі, які брали на себе сміливість відверто відстоювати право на існування своєї конфесії.

Мета статті – дати характеристику життя Греко-Католицької Церкви Закарпаття і вироблення нею дієвих форм самозахисту проти політики комуністичної партії і радянської влади.

Останніми десятиліттями українськими вченими розробляються проблеми державної політики щодо Церкви та релігійних конфесій в Україні у ХХ ст., державно-церковних відносин, настроїв віруючих, їхніх намагань відстоювати власні права на декларовану державою свободу совісті тощо. Фрагментарно у цих дослідженнях висвітлено комплекс проблем і стосовно території Закарпатської області Української РСР. Вітчизняні науковці О. Бажан і Ю. Данилюк¹, С. Бендас

¹ Бажан О. Випробування вірою: Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-ті рр. / О. Г. Бажан, Ю. З. Данилюк. / – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. – 330 с.

і Д. Бендас², П. Бондарчук³, С. Віднянський і М. Вегеш⁴, В. Войналович⁵, Ю. Волошин⁶, О. Довганич⁷, Л. Капітан⁸, Т. Марусик⁹, А. Пушкаш¹⁰, Л. Пушкаш¹¹, О. Рубльов і Ю. Черченко¹², В. Фенич¹³ та багато інших внесли значний вклад в історіографію проблеми.

Закон 1868 р. про рівноправність усіх народів Угорського королівства гарантував їм єдине «право» – бути складовою єдиної угорської нації. На зміну попереднього гасла О. Духновича щодо відданості «русинській» ідентичності греко-католицькій інтелігенції Закарпаття було запропоновано кредо послідовного мадярона, єпископа Мукачівського (1867–1874 рр.) Стефана (Панковича) – бути мадярами під владою мадяр. Неприховано денаціоналізаторську політику влади доповнювали й соціальні мотиви – мовляв, не престижно бути русином й розмовляти «селянською мовою». У відповідь на цей мадяризаційний виклик незначна частина греко-католицького духовенства краю мігрувала в ілюзорний світ русофільства (І. Дулишкович, В. Кимак, А. Митрак, К. Сабов, І. Сільвай, Ю. Ставровський-Попрадов, Є. Фенцик та ін.), вбачаючи гарантію збереження національної ідентичності у захисті могутньої слов'янської держави – імперії Романових¹⁴.

² Бендас С. М. Священники-мученики, сповідники вірності / С. М. Бендас, Д. С. Бендас. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 412 с.

³ Бондарчук П. М. Релігійність населення України у 40–80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін / П. М. Бондарчук. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 381 с.

⁴ Віднянський С. В. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939) / С. В. Віднянський, М. М. Вегеш [НАН України. Ін-т історії України та ін.]. – К. – Ужгород, 1998. – 256 с.

⁵ Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / В. А. Войналович. – К.: Світогляд, 2005. – 741 с.

⁶ Волошин Ю. «Самоліквідація» Ужгородської унії: До 50-річчя спроби знищення Греко-Католицької Церкви на Закарпатті / Ю. Волошин // Людина і світ. – 1999. – № 1. – С. 34–38; Волошин Ю. Повернення до православ'я на Закарпатті в 1946–49 рр. / Ю. Волошин // Сучасність. – 1996. – № 9. – С. 77–84.

⁷ Довганич О. Так ламалися долі репресованих закарпатців: Сторінками обласного тому «Реабілітовані історією» / О. Д. Довганич [післямова М. Олашина]. – Ужгород: Гражда, 2008. – 292 с.

⁸ Капітан Л. Етнокультурний розвиток Закарпаття у контексті радянзації краю, 1944–1964 рр. / Л. Капітан. – К.: Варта, 2013. – 583 с.

⁹ Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.) / Т. Марусик. – Чернівці: Рута, 2002. – 463 с., 24 л. фото.

¹⁰ Пушкаш А. Цивілізація или варварство: Закарпатьє 1918–1945 / А. Пушкаш. – М.: Европа, 2006. – 557 с.

¹¹ Пушкаш Л. Кир Теодор Ромжа: життя і смерть єпископа / о. Ласло Пушкаш. – Львів: Ін-т історії Церкви Львівської богословської академії, 2001. – 244 с.: іл.

¹² Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки ХХ ст.) / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко [НАН України. Інститут історії України; Інститут української археографії; відп. ред. П. С. Сохань]. – К.: Наукова думка, 1994. – 350 с.

¹³ Фенич В. «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих: Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною / В. Фенич [Мукачівська греко-католицька єпархія; Ужгородська греко-католицька богословська академія ім. Блаженного Теодора Ромжі; Ужгородський національний університет, історичний факультет]. – Ужгород: Мукачівська греко-католицька єпархія, 2007. – 107 с.

¹⁴ Фенич В. Конфесійна та національна ідентичність духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії 1771–1949 рр. / В. І. Фенич // Ковчег: Науковий збірник із церковної історії. Інститут історії Церкви Українського Католицького Університету; Українська комісія порівняльної церковної історії; за ред. Б. Гудзяка, І. Скочиласа, О. Турія. – Львів, 2003. – Ч. 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи. – С. 152–153.

Однак і мадяронство, й русофільство загрожували не лише руській (українській) національній ідентичності Закарпаття, а й підважували саму Греко-Католицьку Церкву краю – надмірна заангажованість духовенства в «угорський світ культури» спричинила втрату кліром контакту з вірними й масовий перехід селянства у православ'я на початку ХХ ст. Тим часом починає набувати сили ще малочисельний народівський напрям (Августин Волошин, Юрій Жаткович, Євменій Сабов), який доводить національну окремішність закарпатських русинів від росіян, а тим паче – угорців¹⁵. Після розпаду Австро-Угорщини греко-католицькі священники А. Волошин, Петро Гебей і Симеон Сабов сформували в Ужгороді 9 листопада 1918 р. Раду Угро-Руського Народу, яка виступала за автономію Закарпаття у складі Угорщини. Після невдачі цього проекту лідери Ради переорієнтувалися на Чехо-Словаччину, сформувавши 8 травня 1919 р. під головуванням о. А. Волошина Центральну Руську Народну Раду, яка ухвалила резолюцію щодо входження до складу ЧСР на засадах «повної національної автономії»¹⁶.

Проте більшість греко-католицького духовенства, очолюваного єпископом Антонієм (Антал Папп; 1912–1924 рр.), залишалася відданою Угорщині й лише 1923 р. присягнула на вірність ЧСР. 1924 р. єпископ Мукачівський за антидержавну діяльність був висланий з Чехо-Словаччини. За характеристикою П.-Р. Магочія, виховане в угорських школах, «продукт угорського суспільства з-перед 1918 р., греко-католицьке духовництво майже увесь час чехословацького режиму залишалося за своїм світоглядом переважно мадяронами»¹⁷. Нарікав на це й Василь Гренджа-Донський, коли 5 грудня 1938 р. занотував: «Для нашого народу є просто національною катастрофою, що серед попівства так багато мадяронів, просто сказати, мадярів. Як відомо, греко-католицькі священники мають ту вигоду, що можуть женитися, коли римо-католицьким священникам целібат того забороняє. Католицизм дозволяє гладкий перехід із римо-католицького обряду на обряд греко-католицький і, таким чином, ви стрічаєте «українського» попа, що по-українськи говорить дуже нужденно. Ще старослов'янщину якось з бідою викував, але вдома говорить виключно по-мадярськи... Оцю можливість переходу мадярські священники просто використовували для женячки, а нам тим зробили шкоду і... ганьбу, що наше попівство – це вічний боляк [...]»¹⁸.

Крім мадяронів, які домінували, поряд із народовцями-українофілами на чолі з о. А. Волошином, серед греко-католицького духовенства побутувало й русофільство (Євменій Сабов, Юлій Гаджега, Стефан Фенцик). Народовці гуртувалися довкола товариства «Просвіта», русофіли – «Общества им. А. Духновича». Третю, «русинську» орієнтацію

¹⁵ Magocsi P.-R. The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus', 1848–1948 / Paul-Robert Magocsi. – 2 ed. – Cambridge, Mass. – London, England: Harvard University Press, 1979. – P. 61.

¹⁶ Волошин Ю. Повернення до православ'я на Закарпатті в 1946–49 рр. / Ю. Волошин // Сучасність. – 1996. – № 9. – С. 78–79.

¹⁷ Magocsi P.-R. The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus', 1848–1948 / Paul Robert Magocsi. – 2 ed. – Cambridge, Mass. – London, England: Harvard University Press, 1979. – P. 182.

¹⁸ Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник / В. Гренджа-Донський // Твори Василя Гренджа-Донського / Упорядкування Зірки Гренджа-Донської; літературна редакція проф. В. Лева. – Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1987. – Т. VIII. – С. 96.

репрезентували адепти окремої «руської національності» Олександр Льницький, Еміліан Бокшай, майбутній єпископ Олександр (Стойка).

Українську національну ідентичність кліру й вірних ГКЦ почав утверджувати мукачівський єпископ Петро (Гебей; 1924–1931 рр.), за наказом якого уся внутрішня церковна документація та проповіді переводилися на народну мову. Він закликав душпастирів, з огляду на нові політичні обставини, зректися своїх «аристократичних мадяронських амбіцій» й бути «першим патріотом свого народу – руським патріотом»¹⁹. Поважний вплив на поширення «української відповіді» на питання про національну ідентичність закарпатських русинів мала діяльність галицьких василіан – отців Стефана (Решетила), Гліба (Кінаха), Полікарпа (Булика), Єроміна (Малицького). Однак опанувати загалом кліру ГКЦ «українська ідея» так і не змогла, оскільки наступником владики Петра (Гебея) став мадярон й русинофіл Олександр (Александр Стойка, 1932–1943 рр.), який ще з 1920-х рр. підтримував політичні партії й організації, що пов'язували майбутнє Закарпаття з культурно-національною автономією у складі Угорщини. За оцінкою А. Пекаря, цей єпископ «започаткував третій мовний напрям – т. зв. «тутешняцький»»²⁰. Празький уряд сприяв русинофільству, маючи інформацію про мадяронство більшості кліру ГКЦ.

Ситуація знову почала змінюватися на користь «українського проекту» за часів автономного уряду Підкарпатської Русі, очолюваного прем'єром А. Волошиним. Зміни, принаймні формально, апробував єпископ Стойка, відправивши 27 жовтня 1938 р. Службу Божу за український уряд та нового прем'єра. У ситуації після Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.), коли виявилася поділеною Мукачівська греко-католицька єпархія (єпископський осідок в Ужгороді опинився на території Угорщини, більшість парафій – в автономній Карпатській Україні у складі ЧСР), 14 листопада 1938 р. Ватикан йменував відомого українофіла, єпископа Крижевацького Діонісія (Нярадія) «апостольським візитатором Мукачівської єпархії русинів, які знаходяться в Чехо-Словацькій республіці»²¹. Призначення саме цієї особистості свідчило, що Апостольська Столиця визнає українську орієнтацію уряду А. Волошина.

Четвертого грудня 1938 р. апостольський адміністратор відправив першу літургію за «самостійну Карпатську Україну, за її народ, за владу і за її добро – щоб всі були одно! Одно: в католицизмі, в українській народності...»; освятив синьо-жовтий український прапор. Того ж дня В. Гренджа-Донський занотував у щоденнику: «Владика д-р Нярадій видав пастирський лист, в якому увізвав священників бути українськими патріотами. Перший пастирський лист, який я читаю з насолодою!»²².

¹⁹ Фенич В. Конфесійна та національна ідентичність духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії 1771–1949 рр. / В. І. Фенич // Ковчег. – Львів, 2003. – Ч. 4. – С. 154.

²⁰ Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття / А. Пекар, о., ЧСВВ. – Львів: Місіонер; – Рим: [б. в.], 1997. – Т. 1. – С. 141–144.

²¹ Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 рр. / Петро Стерчо. – Львів: За вільну Україну, 1994. – С. 85.

²² Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник / В. Гренджа-Донський // Твори Василя Гренджі-Донського / Упорядкування Зірки Гренджа-Донської; літературна редакція проф. В. Лева. – Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1987. – Т. VIII. – С. 95.

Однак політика уряду о. А. Волошина та єпископа Діонісія (Нярадія) щодо утвердження української національної самосвідомості не змінила радикально настроїв більшості греко-католицького духовенства. Підозри уряду щодо проугорської діяльності частини кліру ГКЦ були небезпідставними. Урядова поліція затримала й ув'язнила у таборі Думен поблизу Рахова священнослужителів І. Емерика, І. Йосифа, І. Міня, Н. Сільвая, Е. Фанковича, З. Шолтиса. Тісно співробітничав з керівництвом терористичних «Вільних загонів» («Собот чопот») о. М. Монді, а о. П. Дем'янович навіть організував у Рахові «Мадярьсько-Руську Народну Раду», що мала підготувати ґрунт для окупації Карпатської України. Активно працював на користь Угорщини на зламі 1938–1939 рр. й канонік О. Ільницький²³.

Однак «українізаційні проекти» міжвоєнної доби вплинули на зміну ставлення урядової Угорщини до ГКЦ Закарпаття. Воно вже не було однозначним після окупації Карпатської України. Зазнали переслідувань священники-українофіли (п'ятеро з них – П. Булик, В. Лара, С. Паппа, Ю. Станинець й О. Хіра – 1939–1942 рр. утримувалися в угорських в'язницях й таборах), а також найсвідоміша та найактивніша частина українофільського руху – ченці-василіяни, більшість з яких під загрозою репресій виїхали до Словаччини (17 осіб) та Югославії. Витіснивши німецьких ченців, угорський уряд ув'язнив кількох закарпатських монахів (Д. Дребітко, Й. Завадяк, М. Краліцкі, П. Лозан, Б. Мересій, А. Мондик та ін.), запідозрених у симпатіях до українського уряду А. Волошина. Лише влітку 1942 р. за втручання єпископа Стойки їх звільнили²⁴.

Відтак Будапешт вже не міг розраховувати на абсолютну відданість греко-католицького кліру Закарпаття панугорським ідеям – насамперед внаслідок зміцнення української національної ідентичності у його лавах упродовж двох попередніх десятиліть. Однак, враховуючи «особливі заслуги» окремих представників греко-католицького духовенства у справі «збирання земель Святостефанської корони», їм було надано провідні посади у місцевих та загальнодержавних органах влади (О. Ільницький, Ю. Марина), мандати членів угорського парламенту (єп. Стойка, С. Фенцик, Є. Ортутай, О. Ільницький, П. Дем'янович). Аби знешкодити українофільський та русофільський рухи, угорський уряд також підтримував ідею окремішності «угро-русинів»²⁵. Втім, за умов Другої світової війни «угро-русинський патріотизм став дедалі більше асоціюватися з колабораціонізмом»²⁶.

Політичну заангажованість частини греко-католицького кліру Закарпаття на користь гортістської Угорщини невдовзі використав проти усієї ГКЦ краю радянський режим.

²³ Вегеш М. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918–1939 рр.) / М. М. Вегеш, В. І. Гиря, І. Ф. Король [Ужгородський держ. ун-т]. – Ужгород: [б. в.], 1998. – С. 112.

²⁴ Мересій Ю. За брамою монастиря: Спогади / Юрій (Богдан) Мересій. – Ужгород: Закарпат. обл. вид-во, 1960. – С. 106–107.

²⁵ Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944) / Р. Офіцинський; [передмова В. Задорожного]. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1997. – С. 107–128.

²⁶ Magocsi P.-R. The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus', 1848–1948 / Paul-Robert Magocsi. – 2 ed. – Cambridge, Mass. – London, England: Harvard University Press, 1979. – P. 177.

Після смерті 31 травня 1943 р. єпископа Олександра (Стойки) члени капітули 2 червня 1943 р. обрали капітулярним вікарієм прелата-протоіерея о. Олександра Ільницького, який виконував ці обов'язки до 12 лютого 1944 р., коли Ватикан призначив Апостольським адміністратором Мукачівської єпархії д-ра о. Міклоша (Дудаша) – єпископа-ординарія сусідньої угорської Гайдудорозької єпархії ГКЦ. На той час Мукачівська єпархія ГКЦ мала у своєму складі п'ять архidiaконатів – Земплинський, Ужанський, Березький, Угочанський і Марамороський – й 32 деканати (благочинні округи), що у них було 280 парафій й 346 священнослужителів. Від 1778 р. центром єпархії був Ужгород, де на Капітульній горі розташовувалися резиденція владики, кафедральний собор, Духовна семінарія-академія. Під керівництвом єпархії діяли Ужгородська греко-католицька дяко-вчительська чоловіча семінарія, Ужгородська жіноча учительська семінарія й сільські церковні школи-інтернати²⁷.

Отримавши належні повноваження з Ватикану, єпископ д-р Микола Дудаш у присутності римо-католицьких єпископів з Кошиць Стефана Модораса та Сатмара (Сату-Маре) Яноша Шеффлера 24 вересня 1944 р. висвятив на єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії 33-річного випускника Римського колегіуму св. Терезії «Руссикум» о. Теодора Ромжу²⁸. Нововисвячений єпископ у політичному житті ніколи не брав участі, отже, з цього погляду був невразливий для сталінських спецслужб.

Однак з опануванням 27 жовтня Ужгорода, а 28 жовтня 1944 р. – усього Закарпаття Червоною армією перед молодим владикою, підпорядкованим йому кліром та паствою постали серйозні загрози. За висловом В. Маркуся, «комуністи віддавали перевагу підтримці контрольованої церкви, цілком підпорядкованої політичним цілям режиму, якою була Русская православна церква, аніж толерувати незалежну церкву, хоча й лояльну до режиму, глава якої одначе перебував за кордоном»²⁹.

Виразне протиставлення «хорошої» РПЦ та її місцевого духовенства й вірних «поганим» іншим конфесіям краю простежується у таємній інформації заступника міністра МГБ УРСР генерал-майора Попереки «Про наявність релігійних організацій у Закарпатській області УРСР» (початок липня 1947 р.). Щодо ГКЦ у ній зауважувалося: «Значительная часть духовенства греко-католической церкви Закарпатья, использовавшаяся ранее для активной борьбы с коммунистическим влиянием и Советским Союзом, в настоящее время проводит среди верующих активную антисоветскую деятельность, направленную против проводимых Партией и Правительством в Закарпатье хозяйственно-политических мероприятий [...]». Станом на 1 липня 1947 р. органами держбезпеки області було заарештовано 16 представників греко-католицького духовенства, які, мовляв, були «агентурой венгерских разведывательных органов». Генерал Поперека робив категоричний

²⁷ Бендас С. М. Священники-мученики, сповідники вірності / С. М. Бендас, Д. С. Бендас. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – С. 104, 287–288.

²⁸ Пушкаш Л. Кир Теодор Ромжа: життя і смерть єпископа / о. Ласло Пушкаш. – Львів: Ін-т історії Церкви Львівської богословської академії, 2001. – С. 78–79.

²⁹ Markus V. L'incorporation de l'Ukraine Subcarpathique à l'Ukraine Soviétique 1944–1945 / V. Markus; preface de M. André Pierre, rédacteur au «Monde». – Louvain: Centre ukrainien d'études en Belgique, 1956. – P. 61.

висновок: «В связи с тем, что греко-католическая церковь является массовой иностранной резидентурой на нашей территории и источником антисоветского влияния в Закарпатской области, МГБ УССР, на основе опыта ликвидации униатов в западных областях Украины, проводит подготовительные мероприятия по воссоединению греко-католической церкви Закарпатской области с русской православной церковью»³⁰. Аналогічним чином характеризувалося й духовенство Римо-католицької й Реформатської церков краю.

Натомість надзвичайно прихильно, як на представника репресивних органів, характеризувалася РПЦ регіону: «Основной базой православной церкви является бедняцкое население Закарпатской Украины, являвшееся инициаторами воссоединения Закарпатья с Украинской ССР. Духовенство православной церкви также активно поддерживало проводимые мероприятия по воссоединению Закарпатской Украины с УССР, а в настоящее время проводит патриотическую работу»³¹.

Репресій сталінської адміністрації зазнало (за різними оцінками) від 124 до 128 духовних осіб Греко-Католицької Церкви Закарпаття³². У випадку очільника єпархії – єпископа Т. Ромжі – тоталітарний комуністичний режим не зупинився перед вчиненням безпрецедентного (чого не спостерігалось навіть у західноукраїнських областях) злочинного нападу 27 жовтня й невдовзі убивства владыки 1 листопада 1947 р. Убивство було настільки кричущим, настільки відомими його виконавці й замовники, що спричинило унікальний випадок міжконфесійної солідарності перед обличчям кримінального злочину влади – січневий протест 1948 р. трьох архієреїв РПЦ – єпископів Станіславського Антонія (Пельвецького), Дрогобицького Михайла (Мельника) й Мукачівського Нестора (Сидорука), адресований «Дорогому і вельмишановному секретареві ЦК КП(б)У товаришу Микиті Сергійовичу [Хрущову]». У документі подавалися ледь не усі деталі злочину, включно з фразою: «Боючись компрометації, органи облМГБ приказали уколом отруїти єпископа Теодора. Одна медсестра зі східних областей це зробила [...]. Після уколу єпископ серед крику згинув». Завершувалося звернення таким чином: «Просимо дуже Вас, дорогий Микита Сергійович, щоб для добра цілого СРСР, для слави нашого уряду, для позитивної пропаганди комунізму, що являється бути захисником миру і демократії, – припинити дальший натиск органів МГБ на рештки католицької церкви, що, маємо надію, злучиться з нами незабаром [...]»³³.

Втім, арештовували не лише духовних осіб угорської орієнтації, а й їхніх колег-українофілів, звинувачуваних у прихильності чи співробітництві з адміністрацією А. Волошина, з якою, на противагу гортістській Угорщині, СРСР не перебував у стані військового конфлікту. Так, 8 березня 1949 р. був узятий під варту священнослужитель ГКЦ

³⁰ Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБ України) Ф. 2, оп. 26, спр. 2, арк. 58.

³¹ Там само, арк. 59.

³² Бендас С. М. Священники-мученики, сповідники вірності / С. М. Бендас, Д. С. Бендас. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – С. 375–380.

³³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1., оп. 23, спр. 5069, арк. 83–84.

Василь Іванович Микуляк, українець з вищою духовною освітою, священник с. Дротинці Севлюської округи. Матеріали його «агентурної розробки» дозволили органам державної безпеки стверджувати, що він «в період існування на Закарпатті націоналістического «правительства» Волошина являвся активним создателем українско-націоналістической організації «Сич» в с. Крива Хустского округи»³⁴.

Зазнавали репресій й рядові віруючі ГКЦ, які брали на себе сміливість відверто відстоювати право на існування своєї конфесії й «гарантовану» радянською конституцією свободу совісті. Так, 27 березня 1949 р. перед початком архієрейського богослужіння у колишньому греко-католицькому соборі в Ужгороді (вже оберненому на храм РПЦ), коли очікувався урочистий вхід архієпископа Макарія, до присутніх звернулася колишня учителька місцевої угорської школи Марта Фанкович, угорка за національністю. Вона закликала греко-католиків бойкотувати «возз'єднання» з православ'ям, зберігати вірність Католицькій церкві й Папі Римському, водночас, за інформацією «органів», «проізносила провокаційні вигукі, дискредитувала й опосередковувала в грубих образливих вираженнях православну церкву, православних священників і віруючих». Там же, поблизу собору, «активна уніатка», яка намагалася «зірвати богослужіння, спровокувати публічну сварку між віруючими й порушити громадський спокій і порядок», була заарештована органами МГБ, а 27 червня 1949 р. Закарпатським обласним судом засуджена до 25 років позбавлення волі³⁵.

Кампанія арештів греко-католицьких священнослужителів була спрямована й на залякування решти душпастирів ГКЦ, аби примусити їх перейти на православ'я. Однак греко-католицькі священнослужителі Закарпаття виявили опірність брутальному тиску влади. Так, якщо на 1 січня 1949 р. у Мукачівській єпархії ГКЦ нараховувалося 270 священнослужителів (упродовж 1945–1948 рр. було репресовано 33 духовних особи³⁶), то 1949–1950 рр. до РПЦ під тиском влади перейшло 132 греко-католицьких священники – 48,9% усього кліру³⁷.

Однак і в тих випадках, коли такий перехід відбувався, формою спротиву діям влади для частини колишнього кліру ГКЦ ставало зречення від сану, перехід на світську роботу й продовження душпастирської діяльності вже у нелегальних умовах. Так, розповідаючи про одного з таких священнослужителів – о. Михайла Фельбабу з с. Стройне Свалявської округи, обласний уповноважений у справах РПЦ А. Г. Шерстюк на початку квітня 1949 р. доповідав керівництву, що душпастир зрікся сану, отримав відповідну довідку й виїхав на працю до Мукачєвого. Однак щонеділі повертався до села й здійснював відправи. Задля маскуваннн під час Служби Божої у дзвони не видзвонювали. Антін Григорович наголошував з цього приводу, узагальнюючи таку поведінку як явище: «Верить униатским

³⁴ ГДА СБ України. – Ф. 2, оп. 4, спр. 22, арк. 108–109.

³⁵ Там само, арк. 111.

³⁶ Бендас С. М. Священники-мученики, сповідники вірності / С. М. Бендас, Д. С. Бендас. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – С. 381–382.

³⁷ Там само. – С. 397–402.

священникам в том, что они отказались от священнодействия, нельзя, так как при удобном случае они выполняют религиозные обряды»³⁸.

Своєрідною категорією невоzz'єданого духовенства ГКЦ стала частина кліру, яка чинила опір владі з мотивів не лише канонічного, а й ідейного порядку. Наприклад, до представників «українського сегмента» греко-католицького духовенства Закарпаття належав о. Іван Чейпеш – парох церкви св. Архангела Михаїла у с. Волосянка Великоберезнівської округи. У березні 1949 р. його викликали до місцевого відділення МГБ й запропонували підписати відозву про перехід на російське православ'я, а після відмови йому заборонили виконувати душпастирську працю й виселили з родиною з парохіяльного будинку. Довелося заробляти на хліб вантажником на станції³⁹.

Мотивацію такої поведінки передав в одному з чергових звітів той самий А. Г. Шерстюк, класифікувавши причини такого опору як «єсть также мотивы чисто нацистского порядка». Означення «нацистського» А. Шерстюк вжив свідомо, викресливши попередньо написане й нейтральне – «національного». Отже, отець Іван обґрунтовував свою позицію етноконфесійними та етнокультурними чинниками: «Унія у Закарпатті відігравала прогресивну роль. Український народ зберіг свою самостійність і свою мову лише завдяки Греко-католицькій церкві. Греко-католицька церква та її духовенство перебувають на вищому культурному рівні, ніж Православна церква. Возз'єднатися – значить йти назад [...]»⁴⁰. Зрозуміло, що таке життєве кредо викликало «адекватну» реакцію влади – 14 серпня 1950 р. о. І. Чейпеш був заарештований, а 25 жовтня 1950 р. Закарпатським обласним судом засуджений до 25 років позбавлення волі. Під час повстання в'язнів у м. Воркуті 5 серпня 1953 р. він був убитий⁴¹.

Цивілізаційна й культурно-освітня відмінність виразно відокремлювала так зване староправославне духовенство від його «новонавернених» колег з колишнього кліру Греко-Католицької Церкви. Так, наприклад, у липні 1953 р. ужгородський уповноважений у справах РПЦ повідомляв про наявність звичної прірви між двома групами православного духовенства (на 1952 р. у Закарпатті нараховувалося 222 священнослужителі РПЦ, які поділялися майже порівну – 104 «воzz'єднаних» й 118 «староправославних»): «Возз'єдане духовенство у більшості своїй тримає себе відокремленою групою й все ще дивиться на староправославних зверхньо як на неуків, тобто звичайних попів із селян»⁴². Ситуація не змінилася на краще й через п'ять років, оскільки той самий А. Шерстюк стверджував у січні 1959 р.: «Учитывая низкий образовательный уровень [старо]православного духовенства, его проповеди

³⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 4648, оп. 3, спр. 68, арк. 5.

³⁹ Бендас С. М. Священники-мученики, сповідники вірності / С. М. Бендас, Д. С. Бендас. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – С. 270.

⁴⁰ ЦДАВО України. – Ф. 4648, оп. 3, спр. 68, арк. 25.

⁴¹ Реабілітовані історією. Закарпатська область: [у 2 кн.]. – Ужгород: Закарпаття, 2003. – Кн. 1 / [обл. редкол.: Різак І. М. (голова)] та ін.]. – С. 733.

⁴² ЦДАВО України. – Ф. 4648, оп. 3, спр. 129, арк. 155.

примитивны, насыщени суевериєм, но имеют еще влияние на отсталую часть населения, особенно женщин»⁴³.

«Староправославне» духовенство намагалось компенсувати зверхне ставлення своїх колег/опонентів з колишнього греко-католицького кліру переважно політичними обвинуваченнями й закидами у «несправжності» їхнього православ'я: ««Возз'єднані» ніколи не будуть патріотами нашої Батьківщини й ніколи не стануть по-справжньому православними»⁴⁴; «Сколько собаке не отрубай хвоста, а собака собакой останется»⁴⁵.

Конфлікти, які виникали з цього приводу, іноді набували брутального характеру. Один із них виник 27 липня 1950 р. у с. Ясіня Рахівської округи під час збору підписів під Стокгольмською відозвою прихильників миру. У місцевого пароха о. Юрія Соколовича було присутнє майже усе духовенство Рахівського благочинства, крім о. Олексія Вайнагія. Останній з'явився вже після завершення засідання напідпитку й висунув претензії до о. Ю. Соколовича (обидва були колишніми греко-католиками), зраджуючи своє справжнє ставлення до староправославних попів: «Ти, слухай, нас тільки два зісталось у Рахівській округі, і я думав, що ти не будеш те, яким себе виявляєш: ти підлизуєшся «батюхам-кацапам», яким не місце на Закарпатті. Ти знаєш, що мене серце болить, що понизився перед «канапами»...»⁴⁶. Скандал був прихований церковним керівництвом та апаратом уповноваженого у справах РПЦ, однак був характерним для справжніх настроїв «возз'єданого» духовенства.

Того ж 1950 р. у селищі Королево Виноградівської округи у помешканні колишнього греко-католицького священика Володимира Поповича регулярно збиралися його колеги – «нововозз'єднані» служителі РПЦ. Застілля супроводжувалися бесідами, під час однієї з яких господар висловив, очевидно, не лише власне сподівання дочекатися у швидкому часі перевороту й відновлення статус-кво: «Тоді усі зберемося й звернемося до Риму й попросимо святійшого архієрея Папу Римського, щоби дав нам амністію, тому що ми примушені були перейти до схизматиської церкви й їй служити, а тепер ми просимо відпущення, бо ми інакше не могли врятувати нашу святу Греко-католицьку церкву, а ми усі ті ж, що й були раніше у Греко-католицькій церкві, лише ми заховалися у схизматиків задля врятування нашої Церкви»⁴⁷.

Невдовзі після насильницької ліквідації ГКЦ у Закарпатті у серпні 1949 р., буквально вже наприкінці того ж року, розпочався зворотний процес повернення у греко-католицизм. Першими від «возз'єднання» відмовилися Юрій Васко з с. Нижня Ясіня Рахівської округи й Юрій (Павло) Кекерчені з с. Вовчанського Севлюської округи, мотивуючи тим, що «совість не дозволяє порушити присяги Римському престолу»⁴⁸. 14 квітня 1950 р. Ю.-П. Кекерчені потрапив за ґрати, а 19 травня того ж року Закарпатським обласним судом був засуджений до 25 років

⁴³ ЦДАВО України. – Ф. 4648, оп. 3, спр. 211, арк. 45.

⁴⁴ Там само, спр. 129, арк. 155.

⁴⁵ Там само, спр. 120, арк. 97.

⁴⁶ Там само, спр. 83, арк. 122.

⁴⁷ ЦДАВО України. – Ф. 4648, оп. 3, спр. 83, арк. 106.

⁴⁸ Там само, арк. 76.

ув'язнення⁴⁹. Однак процес повернення до ГКЦ був лише тимчасово призупинений – після смерті Й. В. Сталіна, а після XX з'їзду КПРС він продовжився.

За нашими підрахунками, упродовж 1949–1959 рр. повернулися до Греко-Католицької Церкви 20 колишніх «новонавернених» православних священнослужителів. До них долучилися ще 22 духовні особи упродовж наступних 30 років, включно з 1991 р.⁵⁰

Доба хрущовської «відлиги» загострила для влади, здавалось би, вже вирішену остаточно проблему Греко-Католицької Церкви. З місць ув'язнення почали повертатися до рідного краю безпідставно засуджені священнослужителі. Уповноважений Ради у справах РПЦ по Закарпаттю у жовтні 1955 р. констатував пожвавлення діяльності невоzz'єданого духовенства ГКЦ, що, на його думку, завдячувало поверненню з місць ув'язнення частини колишніх греко-католицьких духовних. За повідомленнями його «добровільних інформаторів» з числа «воzz'єднаних» священнослужителів РПЦ, лише у Рахівському районі таємно діяли семеро колишніх уніатських священників: до тих, які діяли раніше, – Юрія Васка, Тіберія Вереша й Івана Ченгері – долучилися й звільнені з ГУЛАГу Іван Рабар, Стефан Верб'ящук, Микола Савчук, Юлій (Богдан) Мересій – ігумен Ужгородського чоловічого монастиря Василян⁵¹. На той час у Закарпаття повернулося більше 20 колишніх греко-католицьких духовних осіб, абсолютна більшість яких здійснювала відправи не лише для вузького кола родичів, а й для значно ширшого кола довірених людей – «запеклих уніатів» («упорствующих униатов»). Серед найбільш активних священнослужителів ГКЦ, які провадили таємні відправи, згадували прізвища Стефана Бендаса, Миколи Желтвая, Рудольфа Кабація, Івана Поповича, Ігната Сікса, Віктора Шуби та ін.⁵²

Надзвичайно активно провадив нелегальну душпастирську діяльність о. Іван Сокол, який був звільнений по інвалідності з місць позбавлення волі наприкінці вересня 1954 р. й повернувся додому в Ужгород. Місцева влада дозволила йому займатися переплетенням книг, на що він одержав патент. Відтак він їздив по селах Турянської долини, Мукачівщини, Свалявщини, Воловеччини й Виноградівщини, переплітаючи старі книги й молитовники, та одночасно провадив підпільну душпастирську роботу⁵³. З невеликим часовим інтервалом, у вересні – жовтні 1955 р., він відвідав обох обласних уповноважених – у справах РПЦ А. Г. Шерстюка та у справах релігійних культів – М. Ф. Распутька (24 вересня 1955 р.), вимагаючи зареєструвати його як римо-католицького священнослужителя східного обряду⁵⁴.

Надзвичайно цікавою була розмова о. Івана Сокола з М. Ф. Распутьком, який відмовився реєструвати співрозмовника як римо-католицького священнослужителя східного обряду на тій підставі, що,

⁴⁹ Бендас С. М. Священики-мученики, сповідники вірності / С. М. Бендас, Д. С. Бендас. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – С. 389.

⁵⁰ Там само, – С. 397–402.

⁵¹ ЦДАВО України. – Ф. 4648, оп. 3, спр. 175, арк. 50.

⁵² Там само, арк. 54.

⁵³ Бендас С. М. Священики-мученики, сповідники вірності / С. М. Бендас, Д. С. Бендас. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – С. 227.

⁵⁴ ЦДАВО України. – Ф. 4648, оп. 3, спр. 157, арк. 67.

мовляв, Греко-католицька церква «самоліквідувалася», а її громади й клір «возз'єдналися» з РПЦ. На що дістав різку відповідь: «Це неправда. Я не возз'єднався й мої родичі та багато таких, як ми, не возз'єдналися. Це кривославні й їхній бандит [патріарх Московський РПЦ] Алексій все загарбав»⁵⁵.

Один із характерних випадків стався з тим самим священнослужителем у м. Виноградіві Закарпатської області. Під час чергового богослужіння о. Іван Сокол запропонував вірним звернутися з листом до Голови Ради Міністрів СРСР М. О. Булганіна, в якому порушити клопотання щодо визнання неправомірним й незаконним актом ліквідацію Брестської та Ужгородської церковних уній. Згаданий лист підписали понад п'ятсот віруючих⁵⁶. З метою покласти край надзвичайно енергійній душпастирській діяльності о. Івана Сокола 21 грудня 1956 р. його було вдруге заарештовано співробітниками КГБ й без суду відправлено до Дніпропетровської, а потім Казанської психіатричних лікарень, де утримувано до липня 1959 р. Потім він повернувся до Ужгорода й продовжував підпільну душпастирську роботу (помер 20 грудня 1979 р.)⁵⁷.

П'ятого грудня 1955 р. з місць позбавлення волі повернувся додому колишній греко-католицький священнослужитель із с. Середнього Водяного Лаврентій Марина. Як інформував відповідні «органи» православний священник Кішка, після повернення він запропонував Л. Марині «возз'єднатися» з православ'ям й виконувати обов'язки служителя культу РПЦ. На цю пропозицію о. Л. Марина відповів, що повернеться до душпастирської праці лише тоді, коли із Закарпаття підуть росіяни («русские»), тобто коли буде відновлено діяльність Греко-католицької церкви⁵⁸.

За інформацією обласного уповноваженого РСРК, мешканці с. Середнього Водяного не виконували православних обрядів, так само не відвідували православної церкви й мешканці сусіднього с. Біла Церква, які відвідували натомість збори, що їх проводив актив колишньої місцевої греко-католицької церкви. Православний храм у с. Біла Церква на 1956 р. так і не мав служителя культу, оскільки його не приймало населення. За словами М. Ф. Распутька, «мешканці цих двох сіл за національністю румуни, виховна робота серед них перебуває на низькому рівні, газет вони не читають, тому що їх немає румунською мовою, радіопередачі транслюються російською, українською й угорською, а румунською не передаються»⁵⁹.

Повернення репресованих священнослужителів ГКЦ у Закарпаття загострило й складні родинні взаємини у тих сім'ях краян, де частина перейшла до православ'я, а частина залишилася вірною Греко-Католицькій Церкві. Проблема виразно окреслена у меморандумі «ново православного» протоієрея Михайла Бендаса, написаному у Мукачеві 30 листопада 1956 р.

⁵⁵ Там само, спр. 175, арк. 53.

⁵⁶ Данилюк Ю. Опозиція в Україні (друга половина 50-х - 80-ті рр. XX ст.) / Ю. З. Данилюк, О. Г. Бажан. – К.: Рідний край, 2000. – С. 251–252.

⁵⁷ Бендас С. М. Священники-мученики, сповідники вірності / С. М. Бендас, Д. С. Бендас. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – С. 227.

⁵⁸ ЦДАВО України. – Ф. 4648, оп. 3, спр. 150, арк. 24.

⁵⁹ Там само, арк. 25.

й адресованому єпископу Мукачівському й Ужгородському Варлааму (РПЦ).

У документі священнослужитель, зокрема, згадував, що «возз'єднані» з РПЦ колишні греко-католицькі духовні особи опинилися у ситуації поміж «двох вогнів»: з одного боку, «староправославні» не вважають нас рівноцінними [собі] й взагалі православними, що неодноразово висловлюють навіть публічно»⁶⁰. З іншого – греко-католицькі душпастирі, які повернулися з таборів, зневажають «возз'єднаних», оскільки ті «продали віру предків»; у більшості випадків навіть не спілкуються з «ново православними», ухиляючись від зустрічі з ними: «Батько не знає сина, як це трапилося у с. Шаланки [Виноградівського району] зі свящ. [Юрієм] Матейчей. Батько прибув з табору, живуть в одному селі й не спілкуються. Брат не визнає брата: брати священиків Сиксай, Тегзе, Ченгері, Яцкович. У мене самого такий випадок: живу з мамою, брат [Стефан Бендас] приїздить відвідати маму лише тоді, коли знає, що мене вдома немає, тому що, як висловився, «не бажає зі мною зустрічатися» й «не визнає мене братом». Родичі, колишні друзі, шкільні товариші ненавидять одне одного»⁶¹ (о. Михайло Бендас повернувся до ГКЦ 1973 р.).

Проблема нелегальної діяльності ГКЦ у краї так чи інакше порушувалася на обласних партійних форумах різного рівня практично упродовж усієї другої половини 1950-х – початку 1960-х рр. Так, наприклад, на VI пленумі Закарпатського обкому КП України 26–27 липня 1957 р. увага зосередилась на «нелегальній роботі уніатських попів», зокрема одного з них – Стефана Федорка (1917–1986 рр.), колишнього «возз'єданого» православного священика, який повернувся до ГКЦ 1956 р.: «Вони проводять не тільки нелегальні уніатські служби, а проводять і антирадянську агітацію серед своїх повірених однодумців [...]. Наприклад, в Іршавському районі, в с. Вільхівці підпільно проводить службу уніатський священик Федорка; служба відбувалась навіть на квартирі комуніста, старого члена партії т. Боршоша. Про це знають в райкомі партії, знає первинна партійна організація, але ніяких мір не вживають. Дружина цього старого комуніста – вперта уніатка. Цей старий комуніст має 60 років. Жінка настояла на своєму, ввела попа в будинок і організувала нелегальну церковну службу, і виходить, що серед населення так і говорять: бачите, у кого служать, значить ця віра правдива»⁶². У Закарпатті під пильною опікою спецслужб перебували вікарний єпископ Микола Мурані та Олександр Хіра, що 1956 р. звільнилися з місць позбавлення волі. Аби позбавити їх контактів із закарпатським греко-католицьким духовенством й паствою, владою було застосовано такий апробований метод, як виселення за межі УРСР. Однак у вересні 1957 р. о. М. Мурані вдалося знову повернутися до Ужгорода⁶³.

Спецслужби і апарати уповноважених спостерігали ще одну форму опору насильницькому поширенню православ'я у західних областях

⁶⁰ Там само, спр. 184, арк. 93.

⁶¹ ЦДАВО України. – Ф. 4648, оп. 3, спр. 184, арк. 94.

⁶² ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 53, спр. 469, арк. 134.

⁶³ Там само, арк. 255–256.

республіки. «В останній час, – зазначалося в одному з повідомлень, – застосовується інша тактика: залишатися уніатствуючим формально у православ'ї, але не приймати православної ієрархії, не спілкуватися літургично не лише із староправославним, але й з возз'єднаним духовенством, за винятком тих осіб, які будуть вказані уніатським керівництвом. Кожен священик, який взяв зобов'язання такого порядку, повинен залучити ще одного священика в цю таємну співдружність. Керівником цього руху називають уніатського священика Маргитича, у якого члени співдружності сповідаються і дають клятву при вступі»⁶⁴.

Процес лібералізації радянського суспільства другої половини 1950-х – початку 1960-х рр., повернення в УРСР, у тому числі у Закарпаття, більшості священнослужителів та активістів Греко-Католицької Церкви дав сподівання на відродження Греко-Католицької Церкви. У керівництві її підпільною мережею на Закарпатті брав діяльну участь о. М. Мурані, призначений Ватиканом Апостольським адміністратором підпільно діючої Мукачівської єпархії ГКЦ⁶⁵.

Таким чином, кампанія арештів греко-католицьких священнослужителів була спрямована й на залякування решти душпастирів ГКЦ, аби примусити їх перейти на православ'я. Однак греко-католицькі священнослужителі Закарпаття виявили опірність брутальному тискові влади, а в тих випадках, коли такий перехід відбувався, формою спротиву діям влади для частини колишнього кліру ГКЦ ставало зречення від сану, перехід на світську роботу й продовження душпастирської діяльності вже у нелегальних умовах.

Своєрідною категорією невоzz'єданого духовенства ГКЦ стала частина кліру, яка чинила опір владі з мотивів не лише канонічного, а й ідейного порядку. У ліквідації Греко-Католицької Церкви у Закарпатті радянська адміністрація, як, зрештою, й перед тим у Східній Галичині, віддавала перевагу брутальним насильницьким діям. Водночас стратегічне ідеологічне й тактико-пропагандистське забезпечення цієї ліквідаційної акції на теренах Закарпаття було набагато слабшим, ніж у західноукраїнських областях 1945–1946 рр. На Закарпатті радянській адміністрації та її ідеологічному апарату не вдалося відшукати й повернути на свій бік жодної помітної постаті з числа місцевих ієрархів ГКЦ. Латентний спротив ліквідації Греко-Католицької Церкви у Закарпатті чинили й деякі високопосадовці з місцевих урядовців обласного, округового й районного рівня (включно з головою Закарпатського облвиконкому І. І. Туряницею). Доба хрущовської «відлиги» загострила для влади вже, здавалось би, вирішену остаточно проблему Греко-Католицької Церкви – з місць ув'язнення почали повертатися до рідного краю безпідставно засуджені священнослужителі, що пожвавило діяльність невоzz'єданого духовенства ГКЦ і активізувало процес формування підпільної, «катакомбної» церкви.

⁶⁴ ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 53, спр. 469, арк. 257.

⁶⁵ Бендас С. М. Священники-мученики, сповідники вірності / С. М. Бендас, Д. С. Бендас. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – С. 160–161.

Larissa KAPITAN
Oleg MALYARCHUK

**«CATACOMB» PERIOD OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH OF
TRANSCARPATHIA: «NOVOPRAVOSLAVNI»
AND «STAROPRAVOSLAVNI»**

The paper analyzes the forms of resistance clergy and faithful of the Greek Catholic Church of Transcarpathia party and Soviet totalitarian system, and anti-religious work of the authorities. Thesis there is determined regularities and features of the religious situation in the province. The Greek Catholic Church continued to exist even in the most adverse Stalin era and remained faithful spiritual stronghold. A number of relevant resolutions of the methods of strict control and regulation of the activities of registered religious communities and priests tried unsuccessfully to oust it from public life.

Keywords: *Transcarpathia, religion, partiyno-Soviet regime, priests and believers, customs and rituals.*